

źródła monastyczne

45

źródła monastyczne

45

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

opracowania

9

DERWAS J. CHITTY

A PUSTYNIA

STAŁA SIĘ

MIASTEM...

WPROWADZENIE DO DZIEJÓW
MONASTYCZMU W EGIPCIE
I PALESTYNIE POD PANOWANIEM
CHRZEŚCJAŃSKIM

Przekład:

Teresa Lubowiecka

Redakcja naukowa:

Tomasz Michał Gronowski OSB

Rafał Kosiński

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW
KRAKÓW 2008

Tytuł oryginału: The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire, Oxford 1966.

Projekt okładki i stron tytułowych: Andrzej Cieplucha

Recenzenci: Maciej Salamon, Ewa Wipszycka

Konsultacja: ks. Marek Starowieyski

*Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 66/2007, Tyniec, dnia 5.04.2007 r.
† Bernard Sawicki OSB, opat tyniecki*

ISBN 978-83-7354-191-7 broszura
ISBN 978-83-7354-192-4 oprawa twarda
ISSN 1230-6711

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-90
tel./fax: +48 (12) 688-52-91
e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl
zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI.....	7
SŁOWO OD AUTORA	11
SKRÓTY.....	15
WPROWADZENIE.....	23
I. WEZWANIE.....	27
II. INSTYTUCJA.....	59
III. PUSTYNIA I ŚWIAT	103
IV. PO TRZECH POKOLENIACH.....	135
V. NOWE POCZĄTKI	163
VI. WALKA O WIARĘ	195
VII. KLASZTORY ZA PANOWANIA JUSTYNIANA.....	229
VIII. KONIEC <i>PAX ROMANA</i>	261
IX. ŚWIĘTA GÓRA	303
EPILOG.....	321
TABLICA CHRONOLOGICZNA	325
BIBLIOGRAFIA.....	339
KLASZTORY NA PUSTYNI JUDZKIEJ IV–VI W.....	368
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH	373

OD REDAKCJI

Monografia autorstwa wybitnego angielskiego badacza, Derwasa Jamesa Chitty'ego (1901–1971), którą polski czytelnik właśnie otrzymuje, należy bez wątpienia do klasyki historiografii zajmującej się dziejami monastycyzmu na Bliskim Wschodzie. Ruch monastyczny, który z wielką dynamiką rozwinął się w Egipcie na przełomie III i IV w., bardzo szybko zaczął oddziaływać na inne regiony późnostarożytnego świata i już w ciągu IV w. przeniknął na zachód Europy. Równocześnie przyciągnął sporą ilość przedstawicieli kultury łacińskiej, którzy z terenów Italii i Galii udawali się na Wschód, najczęściej zaczynając swą nową drogę życia właśnie w Egipcie. Niektórzy pozostawali tam na całe życie, inni osiedlali się następnie w Palestynie, a jeszcze inni wracali potem do swoich krajów, propagując tam nowe idee. Siła tego oddziaływania jest wielkim fenomenem w skali nie tylko religijnej. Szereg bowiem tekstów powstałych w tych środowiskach monastycznych zalicza się do klasyki piśmiennictwa łacińskiego, które oddziaływało na kanon literatury łacińskiej w kolejnych stuleciach. Niektóre z powstałych wówczas klasztorów istnieją do dziś, inne odkopano w trakcie badań archeologicznych, wszystkie jednak budzą niesłabnący zachwyty nie tylko swą architekturą i położeniem, ale także zachowanymi malowidłami i dziełami sztuki. Wszystkie te aspekty znakomicie wydobywa i kompetentnie omawia autor wspomnianej monografii.

Monografia D. Chitty'ego nie była dotąd tłumaczona na język polski. Istnieją co prawda rozmaite opracowania szczegółowe dotyczące początków monastycyzmu,

także wydane już przez nasze wydawnictwo, jak choćby prace V. Desprez czy A. Guillaumont, niemniej jednak wciąż brakuje całościowego ujęcia, które obejmowałyby także epokę wczesnobizantyjską (praktycznie dla okresu VI–VII w. brak opracowań po polsku podejmujących problematykę monastyczną, zwłaszcza w Palestynie).

Książka D. Chitty'ego ma jednak swą własną historię. Podstawą był cykl wykładów wygłoszonych w połowie lat sześćdziesiątych. Prace nad ostateczną wersją spowolniła, a potem wstrzymała wpierw choroba, a następnie śmierć autora w 1971 r. Dzieło wydania dokończyła żona Chitty'ego sześć lat po śmierci autora. Powyższe okoliczności nie pozostały jednak bez wpływu na ostateczną postać monografii. Chitty był wielkim erudytą, znakomicie orientującym się w źródłach rękopiśmiennych i drukowanych, i to, co dla niego było oczywiste i co tylko skrótowo zaznaczał w swych wykładach, nie było już tak oczywiste i jednoznaczne dla tych, którzy redagowali książkę już po jego śmierci. To spowodowało, że zarówno aparat naukowy, jak i bibliografia nie są opracowane w sposób jednolity i konsekwentny; znaczna część wydań i opracowań cytowana jest w postaci skróconej i pozostawionej bez rozwiązania. Jest to niemałe wyzwanie albo nawet dylemat dla tłumaczy i redaktorów. Nie uniknęli tego wydawcy francuskiego przekładu, którzy w zasadzie tylko w minimalnym stopniu zdecydowali się ujednolicić książkę od strony redakcyjnej. Podobny problem stanął także przed redakcją polskiego przekładu. Z jednej strony staraliśmy się bowiem zachować charakter książki Chitty'ego, z cechami języka mówionego, z drugiej jednak strony, tam gdzie było to możliwe, chcieliśmy nadać w miarę jednolitą formę przypisom i bibliografii. Jeśli to było możliwe sprawdzono i uzupełniono opisy, niektóre ze skrótów

zastosowanych w oryginale rozwiązano, tam gdzie teksty źródłowe dostępne są w przekładzie polskim, podano odsyłacze do nich. Od śmierci Chitty'ego opublikowano bardzo wiele prac, a także wydano i przetłumaczono szereg źródeł. Niekiedy autor korzystał jeszcze z rękopisów, które dopiero niedawno wydano drukiem, jak w przypadku rękopisu ateńskiego 1015 zawierającego teksty odnoszące się do św. Pachomiusza, a które F. Halkin wydał w 1982 r. Nowsze wydania źródeł, przekłady oraz ważniejszą literaturę podano na końcu w bibliografii.

Przy spolszczaniu imion i nazw własnych nie zawsze udało zachować się konsekwencję. Tam gdzie w polskiej literaturze naukowej funkcjonują już określone formy, staraliśmy się nawiązać do najczęściej używanej, ale niekiedy w różnych opracowaniach spotkać można odmiennie stosowane zapisy (Horsiesi, Horsiese, Quolzum, Kolzim). W pozostałych przypadkach, o ile nie było merytorycznych przeciwwskazań, przyjęliśmy formy zlatynizowane.

Pomimo wskazanych wyżej pewnych braków, mamy jednakże nadzieję, że książka D. Chitty'ego przemówi do szerokiego grona czytelników. Dla jednych może stać się znakomitym wprowadzeniem do nieznanych lub może zbyt powierzchownie poznanych zagadnień wczesnego monastycyzmu. Dla innych – bardziej krytycznych i dociekliwych – będzie zachętą albo impulsem do podjęcia dalszych, własnych już poszukiwań, lektur i przemyśleń.

Ważniejsze publikacje autora: *The Monastery of St. Euthymius*, PEFQS (1932), 188–203; *Pachomian Sources Reconsidered*, JEH 5 (1954), 38–77; *A Note on the Chronology of Pachomian Foundations*, *Studia Patristica II*, Berlin 1957, 379–385; *Barsanuphius and John. Questions and answers. Critical edition of the Greek text with English translation by D.J. Chitty*, POr XXXI/3, Paris 1966, 449–618; *Abba Isaiah*, JTS 22 (1971), 47–72; *Jerusalem after Chalcedon, A.D. 451–518*, [w:] *The Christian East*, II, New Series 1, 22–32. Wydane już po jego śmierci: *The letters of St. Antony the Great*, translated by D.J. CHITTY, Oxford 1975; *The letters of Ammonas: successor of Saint Anthony*, translated by D.J. CHITTY, revised and with an introduction by S. BROCK, Oxford 1979.

SŁOWO OD AUTORA

Moją wytrwałość w poszukiwaniu najlepszego sposobu spożytkowania stypendium Liddona na drugim roku studiów w 1925 r. zawdzięczam serdecznej zachęcie profesora Cuthberta Turnera. Braciom dominikanom z École Biblique de S. Étienne w Jerozolimie (moim najbardziej uprzejmym gospodarzom i opiekunom podczas tego i następnego roku) zawdzięczam pierwsze wprowadzenie w historię i archeologię klasztorów Judei. Dzięki szczodrości New College w Oksfordzie i poparciu profesora Johna Myresa uzyskałem możliwość prowadzenia wykopalisk na terenie jednego z owych klasztorów w latach 1927–1930. Winien jestem także słowa podziękowania profesorowi A.H.M. Jonesowi, mojemu towarzyszyowi podczas wykopalisk w 1928 r., za nieustanną zachętę i wieloletnią pomoc. Trinity College w Cambridge dziękuję za zaproszenie mnie do wygłoszenia wykładów w roku akademickim 1959–1960, które stały się podstawą tej książki. Mojemu szwagrowi, dr. George'owi Kitsonowi Clarkowi i mojej siostrze, panie Lily F. Chitty, dziękuję za pomoc materialną, która umożliwiła opublikowanie tej pracy.

Winien jestem również wdzięczność dr. Timothy'emu (Kallistosowi) Ware za pomoc przy czytaniu korekty, siostrze ze Zgromadzenia Bożej Miłości za żmudną pracę nad indeksem oraz mojej żonie za współudział w jego zestawieniu. Pani Pat Russell dziękuję za wykonanie niezbędnych map, księdzu kanonikowi Edwardowi Every z Jerozolimy – za dostarczenie mi fotografii z uroczystości sprowadzenia szczątków św. Saby. Wiosce Upton z Berkshire – mojej parafii od ponad trzydzie-

stu lat – jestem wdzięczny za inspirację do powiązania wydarzeń odległych w czasie i przestrzeni z życiem tu i teraz. Wreszcie dziękuję Michaelowi Markoffowi oraz jego matce Nadjeździe Aleksandrownie za ukazanie mi owej tak pełnej ciepła rzeczywistości życia chrześcijańskiego, którą współczesny Kościół Prawosławny na Wschodzie przejął od dawnych mnichów i pielęgnuje do dziś.

Niewielu naukowców tej lub pokrewnej specjalizacji może się obyć bez długu wdzięczności wobec ks. Marcela Richarda. Wielką radość sprawiała mi również współpraca z kilkoma innymi naukowcami z kontynentu, takimi jak o. Lucien Regnault, o. Jean Gribomont, o. Jean Claude Guy czy Antoine Guillaumont. Ten ostatni potwierdził usytuowanie anachoreckich Cel koło Nitrii. Podczas wykopalisk prowadzonych na terenie ruin w Qusûr el Rubaiyât, osiągnięto duży sukces, odkrywając datowane inskrypcje z VIII, a niektóre nawet z V wieku, pierwsze sprawozdanie z tego odkrycia opublikowała Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (*Comptes rendus des séances de l'année 1965, Janvier-Juin: Premiers fouilles ou site de Kellia (Basse-Egypte)*). A. Guillaumont zwrócił mi jednak uwagę na fakt, którego żaden z nas wcześniej nie zauważył, a mianowicie że A.F.C. de Cosson odwiedził już to miejsce i zidentyfikował jako Cele. Opisał je w artykule opublikowanym w *Bulletin de la Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie, n.s.*, vol. IX/2 (1937), 247–253. Warty jest też odnotowania nieco wcześniejszy artykuł de Cossona, zamieszczony w tym samym periodyku (vol. IX/1, 113–116), w którym próbuje on odtworzyć historię wioski Barnugi od czasów Średniego Państwa.

Nie jest to uporządkowana praca. Trzech przypisów (na szczęście niezbyt istotnych) nie udało mi się w ogóle odnaleźć, a podczas zestawiania indeksów okazało się, że w przypisach pojawia się wiele niepotrzebnych powtórzeń i niezgodności, na których usunięcie było już zbyt późno. Nie znam jednak żadnej innej książki dotyczącej tego tematu i wydawało mi się ważne jak najszybsze jej udostępnienie. Niemało wartościowego materiału pozostało w notatkach. Sam tekst jest szkicem wstępnym i na wiele poważnych pytań, jakie rodzą się podczas jego lektury, odpowiadać może jedynie poprzez implikacje. Być może w dalszej pracy uda się na każde z tych pytań znaleźć odpowiedź i porządkować dane w sposób bardziej systematyczny.

Derwas J. Chitty

Realizację tego zamiaru uniemożliwiła przedwczesna śmierć mego męża, która nastąpiła 19 lutego 1971 r. Prace nad poznaniem i interpretacją starożytnego monastycyzmu chrześcijańskiego prowadzą dalej inni uczeni – tak jak by sobie tego życzył on sam.

Chciałabym dodać tu uwagę osobistą. Derwas Chitty podarował egzemplarz *The Desert a City* George'owi Kitsonowi Clarkowi, bez którego pomocy i zachęty wykłady te nigdy nie byłyby wygłoszone, a książka nie zostałaby wydana. Niech mi będzie wolno połączyć tym zdaniem nazwiska obu uczonych, służących prawdzie w zupełnie różnych dziedzinach, obu bardzo mi drogich.

Mary Chitty, lipiec 1977 r.

SKRÓTY

- ABoll *Analecta Bollandiana*, Bruxelles 1882–.
- Aceph. ATANAZY, *Historia Acephala Athanasii*, PG 26, 1443–1450.
- ACO *Acta Conciliorum Oecumenicum*, wyd. E. SCHWARTZ, T. I: *Ephesus*, T. II: *Chalcedon*, T. III: *Contra Acephalos et Origenistas*, T. IV: *Constantinopolis II*.
- ACW *Ancient Christian Writers*, I–XXIX, wyd. J. QUASTEN i J.C. PLUMPE, Westminster 1946.
- AMS *Acta Martyrum et Sanctorum* (syriace), wyd. P. BEDJAN, PARIS 1890–1897.
- Anacr. SOFRONIUSZ, *Anacreontica*, PG 87/3, 3733–3838.
- Apol Św. ATANAZY, *Apologia własnej ucieczki*, [w:] *Apologie*, przekł. J. OŻÓG, Warszawa 1979, 189–203.
- ASanc *Acta Sanctorum*, I–LXIII, wyd. J. BOLLANDUS i in., Bruxelles 1863–1940.
- BEDJAN AMS VII (*Paradisus Patrum*), numeracja jak u W. Bousseta.
- BOUSSET W. BOUSSET, *Apophthegmata. Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums*, Tübingen 1923.
- ByZ *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig-Berlin 1892–1941, München 1943/1949–.
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*, I–V, wyd. A. BÖCKH, J. FRANZ, Berlin 1828–1877.
- Coll KASJAN, *Collationes*.
- CSCO *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1903–1949, Louvain 1950–.
- CSEL *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, I–LXXXVIII, Bh. I–V, 1866–1986.
- Chron. Pasch. *Chronicon Paschale*, PG 92, 67–1028.

- CS CYRYL ZE SCYTOPOLIS, wyd. E. SCHWARTZ, *Kyri-
los von Skythopolis*, TU 49/2, Leipzig 1939.
- De ob. Theod.* *Narratio de obitu Theodosii Hierosolymorum
et Romani Monachi*, wyd. E.W. BROOKS, [W:]
Vitae virorum apud monophysitas celeberrimorum, wyd. E.W. BROOKS, CSCO 7–8,
Scriptores Syri, ser. 3, t. 25, 1907, 18–27.
- Ep.* *Epistula.*
- Ep. ad E.* ANTIOCH, *Epistula ad Eustochium*, PG 89.
- Ep. Am.* *Epistula Ammonis*, SPVG, 97–121.
- Ep. Ant.* *Listy Antoniego.*
- Ep. Fest.* ATANAZY, *Listy Paschalne.*
- THIEL, *Ep. RP* *Epistulae Romanorum Pontificum*, wyd.
A. THIEL.
- Ep. Theod.* *Listy Teodozjusza Diakona.*
- Haer* EPIFANIUSZ Z SALAMINY, *Contra Haereses.*
- Ant., G. Ars., etc.* *Gerontikon*, PG 65, 71–440.
- GCS *Die griechischen christlichen Schriftsteller
der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig-Berlin
1897–.
- HE* *Historia Ecclesiastica*
- EUZEBIUSZ, *HE* EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna. O mę-
czennikach palestyńskich*, przekł. A. LISECKI,
Poznań 1924.
- EWAGRIUSZ, *HE* EWAGRIUSZ SCHOLASTYK, *Historia Kościoła*,
przekł. S. KAZIKOWSKI, Warszawa 1990.
- SOKRATES, *HE* SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła*,
przekł. S. KAZIKOWSKI, Warszawa 1972.
- SOZOMEN, *HE* SOZOMEN HERMIASZ, *Historia Kościoła*, przekł.
S. KAZIKOWSKI, Warszawa 1980.
- Hist. Ar* ATANAZY, *Historia Arianorum ad Monachos.*
- SEWER, *Hist. Patr.* SEWER Z ASHMUNEIN, wyd. B. EVETTS, *History
of the Patriarchs of the Coptic Church*, POr
I/2, IV, V/1, 99–214, 381–518.
- HL* PALLADIUSZ, *Historia Lausiaca* = *Żr Mon* 12.
- HM* RUFIN Z AKWILEI, *Historia Monachorum in
Aegypto* = *Żr Mon* 42.

HR	TEODORET Z CYRU, <i>Historia Religiosa</i> , PG 82, 1283–1496 = ŻrMon 7.
Inst.	KASJAN, <i>De Instituti Coenobiorum</i> .
Itin. Aeth.	<i>Itinerarium Aetheriae</i> .
JAFFÉ-WITTENBACH	PH. JAFFÉ, <i>Regestra Pontificum Romanorum, ab conditia Ecclesia ad annum post Christum Natum MCXCVIII</i> , Leipzig 1881–1888.
JEH	<i>The Journal of Ecclesiastical History</i> , London 1950–.
JTS	<i>The Journal of Theological Studies</i> , London 1899–.
Lib. Ors.	<i>Liber Orsiesii</i> , Pach. Lat., 109–147.
ListyB	ŚW. BAZYLI WIELKI, <i>Listy</i> , przekł. W. KRZYŻANIAK, Warszawa 1972.
ListyH	ŚW. HIERONIM, <i>Listy</i> , t. 1–3, przekł. J. CZUJ, Warszawa 1972.
MANSI	J. D. MANSI i in., <i>Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio</i> , I–LIII, Paris-Leipzig 1901–1905, Paris 1907–1913, Leipzig 1923–1927.
Mowy	ŚW. GRZEGORZ Z NAZJANZU, <i>Mowy wybrane</i> , Warszawa 1967.
Ms.	rękopis
N	F. NAU, analiza <i>Apoftegmatów</i> zawartych w ms. Coislinianus 126, ROC 12–14, 17–18, 1907–1913.
N(G)	uzupełnienie powyższego dokonane przez J.-Cl. GUY, <i>Apoftegmata Patrum</i> , 64–74.
OC	<i>Oriens Christianus</i> , Roma-Wiesbaden 1901–.
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i> , Roma 1923–.
Or., Orr.	<i>Oratio, Orationes</i> .
Pach. Lat.	<i>Pachomiana Latina</i> , wyd. A. BOON, Louvain 1932.
Praef. Reg.	<i>Praefatio Hieronymi</i> , tamże, 1–9.
Praec.	<i>Praecepta</i> , tamże, 13–52.
Praec. Inst.	<i>Praecepta atque Instituta</i> , tamże, 53–62.
Praec. Jud.	<i>Praecepta atque Iudicia</i> , tamże, 63–70.

<i>Praec. Leg.</i>	<i>Praecepta ac Leges</i> , tamże, 71–74.
Pae	<i>De SS. Pachomio et Theodoro Paralipomena</i> , SPVG, 122–165.
Pap.	papirus
<i>P. de J.</i>	<i>La prise de Jérusalem par les Perses en 614</i> [Strategiusz, wersja gruzińska], wyd. i przekł. G. GARITTE, CSCO, <i>Scriptores Iberici</i> 12, 1960.
PE	PAUL EVERGETINOS, <i>Συναγωγή τῶν θεοφθόγγων ῥημάτων καὶ διδασκαλιῶν τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων</i> , Ateny 1900.
PEFQS	<i>Palestine Exploration Quarterly</i> (od 1936, <i>Palestine Exploration Fund, Quarterly Statement</i>), London 1869–.
PG	<i>Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca</i> , wyd. J. MIGNE, Paris 1857–1866.
PJ	<i>Pelagiusz i Jan, Verba Seniorum</i> , PL 73, 851–1022.
PL	<i>Patrologiae Cursus Completus. Series Latina</i> , wyd. J. MIGNE, Paris 1878–1890.
POr	<i>Patrologia Orientalis</i> , wyd. R. GRAFFIN, F. NAU, Paris 1903–.
PPTS	<i>Palestine Pilgrims' Texts Society</i> , London 1884–1896.
QR	BARSANUFUJUSZ I JAN, <i>Questiones et Responsiones</i> , wyd. S. N. SCHOINAS, Volos 1960.
RAM	<i>Revue d'Ascetique et de Mystique</i> , Toulouse 1920–1940, 1946–1971.
RB	<i>Revue Biblique</i> , Paris 1892–1940, 1948.
<i>Récits</i>	<i>Récits du Moine Anastase</i> , wyd. F. NAU, OC II, 58–89; III, (1903), 56–90.
RHE	<i>Revue d'Histoire Ecclésiastique</i> , Louvain 1900–.
ROC	<i>Revue de l'Orient Chrétien</i> , Paris 1896–1905, 1906–1917, 1918–1939.
ROL	<i>Revue de l'Orient Latin</i> , Paris 1893–1911.
RQAKG	<i>Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte</i> , Freiburg im Br. 1887–1939, 1953.

- RSR *Recherches de Science Religieuse*, Paris 1910–.
- SCh *Sources Chrétiennes*, wyd. H. DE LUBAC, J. DANIELOU i inni, Paris 1941–.
- VPG^{1 2} *Sancti Pachomii vitae graece*, wyd. F. HALKIN, Bruxelles 1932 (Subsidia hagiografica 19).
- SSC et JM *SS Cyri et Johannis Miracula*, PG 87/3, 3423–3696.
- TEODOR LEKTOR TEODOR LEKTOR, *Historia Ecclesiastica (Epitome)*, PG 86, 165–228.
- TU *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Leipzig 1882–1941, Berlin 1951–.
- VA ATANAZY, *Vita Antonii*, PG 26, 835–976 = *ŻrMon* 35, 1–94 (s. 77–152).
- VAbR CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Abramii*, CS, 243–249; wersja arabska zob. ByZ 14 i ABoll 24.
- VCSP *Vies Coptes de S. Pachôme*, wyd. L.Th. LEFORT, Louvain 1943.
- VCS¹, B⁰, etc. *Vita Sancti Pachomii*: tekst saidzki¹, bohairycki⁰, etc.
- VChar *Vita Charitonis*, wyd. G. GARITTE, *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 21, (1941), 5–50.
- VCyr CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Cyriaci*, CS, 222–235.
- VEuth CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Euthymii*, CS, 3–85.
- VEs ZACHARIASZ RETOR, *Vita Esaiæ*, wyd. E.W. BROOKS, [w:] *Vitæ virorum apud monophysitas celeberrimorum*, wyd. E.W. BROOKS, CSCO, *Scriptores Syri*, ser. 3, t. 25, 1907, 1–16.
- VGC *Vita Georgii Chozibitæ*, ABoll 7 (1888), 97–144, 336–359.
- VGer *Vita Gerasimi*, wyd. K. KOIKYLIDES, Αἱ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Λαῦραι Καλαμῶνος καὶ ἁγίου Γερασίου, καὶ οἱ βίοι τοῦ ἁγίου Γερασίου καὶ Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ, Jerusalem 1902.

- VGreg* Vita S. Gregorii Papae, PL 75.
- VH* HIERONIM, *Vita Hilarionis*, PL 23 = *ŻrMon* 10, 115–171.
- VJEL* *Vita S. Johannis Eremosynarii*, wyd. H. DELAHAYE, *ABoll* 45 (1927); wyd. H. GELZER, Freiburg-Leipzig 1893.
- VJH* CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita S. Johannis Hesychastae*, CS, 201–222.
- VMJ* *Vita Melaniae Junioiris*, wyd. D. GORCE, *Vie de Sainte Melanie*, Paris 1962 (SCh 90).
- VPG¹* *Vita Prima Pachomii*, [w:] *VPG^{1 2}*.
- VPI* *Vita Petri Iberitae*, wyd. R. RAABE, *Petrus der Iberer*, Leipzig 1895.
- VPorph* MAREK DIAKON, *Vita S. Porphyrii Gazensis*, wyd. H. GREGOIRE i M.-A. KUGENER, *Vie de Porphyre*, Paris 1930.
- VR* *Vie et Recits de l'Abbe Daniel le Scetiote*, wyd. L. CLUGNET, Paris 1901 [przedruk z ROC 5, tekst grecki, syryjski i koptyjski].
- VS* CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Sabae*, CS, 85–200.
- VSev* ZACHARIASZ Z MITYLENE, *Vita Severi*, wyd. M.-A. KUGENER, *POr* II, 1–115.
- VTh* CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Theodosii*, CS, 235–241.
- VTh (TP)* TEODOR Z PETRY, *Vita Theodosii*, wyd. H. USENER, *Der heilige Theodosius*, Leipzig 1890.
- Theod.* *Vita Theodosii Coenobiarchae*.
- V. Theod. Syk.* *Vita Theodori Syceotae*, (*Life of St. Theodore of Sykeon*), [w:] *Three Byzantine saints*, przekł. ang. z gr. E. DAWES, N.H. BAYNES, Oxford 1948.
- VTheogn* CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Vita Theognii*, CS, 241–243.
- V. Theogn (PE)* PAWEŁ Z ELUZY, *Vita Theognii*, *ABoll* 10 (1891), 78–113.
- ZACHARIASZ
Z MITYLENE,
Chronicon F. J. HAMILTON, E. W. BROOKS, *The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene*, London 1899.

- ZOSIMAS ZOSIMAS (Abba), wyd. AUGOUSTINOS, Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀββᾶ Ζοσιμᾶ κεφάλαια πᾶν ὠφέλιμα, Jerusalem 1913 (PG 78, 1680–1801).
- ŹrMon Źródła Monastyczne, Tyniec-Kraków 1993–.
- ŹrMon 4 *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 1, *Gerontikon. Księga Starców*, wyd. 2, przekł. M. BORKOWSKA, Kraków 2004.
- ŹrMon 7 TEODORET BP CYRU, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, przekł. K. AUGUSTYNIAK, Kraków 1994.
- ŹrMon 9 *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 2, *Kolekcja systematyczna*, wyd. 2, przekł. M. KOZERA, Kraków 2006.
- ŹrMon 10 *Żywoty mnichów Pawła, Malchusa i Hilaryona*, przekł., wstęp i oprac. B. DEGÓRSKI, Kraków 1995.
- ŹrMon 11 *Pachomiana Latina*, przekł. A. BOBER, W. MILISZKIEWICZ, M. STAROWIEYSKI, Kraków 1996.
- ŹrMon 11 Księga *Księga Naszego Ojca Horsiesiego (Liber Orsiesii)*, 210–273.
- ŹrMon 11 Przyk *Przykazania (Praecepta)*, 128–155.
- ŹrMon 11 PrzykP *Przykazania i postanowienia (Praecepta et instituta)*, 156–164.
- ŹrMon 11 PrzykO *Przykazania i orzeczenia (Praecepta et iudicia)*, 165–169.
- ŹrMon 11 PrzykPr *Przykazania i prawa (Praecepta et leges)*, 170–172.
- ŹrMon 11 Wstęp *Przedmowa św. Hieronima do Reguły św. Pachomiusza*, 123–127.
- ŹrMon 12 PALLADIUSZ, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)*, przekł. S. KALINOWSKI, Kraków 1996.
- ŹrMon 18 EWAGRIUSZ Z PONTU, *Pisma ascetyczne*, t. 1, przekł. K. BIELAWSKI, M. GRZELAK, E. KĘDZIOREK, L. NIEŚCIOR, A. ZIERNICKI, Kraków 1998.
- ŹrMon 28 JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 1, *Rozmowy I–X*, przekł. A. NOCOŃ, Kraków 2002.

- ŹrMon 35 ŚWIĘTY ANTONI, *Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. DĄBROWSKA, A. ZIÓLKOWSKI, M. BORKOWSKA, S. KAZIKOWSKI, S. KALINOWSKI, Z. BRZOSTOWSKA, Kraków 2005.
- ŹrMon 36 EWAGRIUSZ Z PONTU, *Pisma ascetyczne*, t. 2, przekł. M. GRZELAK, L. NIEŚCIOR, A. ZIERNICKI, B. SPIERALSKA, Kraków 2005.
- ŹrMon 42 *Historia mnichów w Egipcie*, przekł. E. DĄBROWSKA, redakcja naukowa i wstęp E. WIP-SZYCKA, R. WIŚNIEWSKI, Kraków 2007.

WPROWADZENIE

Skwar październikowego popołudnia 1925 r., w głębokim wąwozie Wadi Qelt, w paśmie gór między Jerozolimą a Jerychem. Prażony słońcem, zawieszony u podnóża północnego zbocza klasztor Koziba; w kaplicy klasztornej (okna zostały wybite, a drewniane elementy spalone przez wycofujących się w 1917 r. Turków) dwóch wynędzniałych greckich mnichów recytuje bez końca psalmy, metalicznym nosowym głosem powtarzając monotonie *Kyrie eleison*.

Młodego stypendystę prosto z Oksfordu, który po raz pierwszy zetknął się z greko-prawosławnym monastycyzmem, ogarnęło dziwne przygnębienie. Czyżby taka była rzeczywistość? Bo jeśli nie – jakież to okropne! Często się zdarza, że można usprawiedliwić czyjś sposób życia, nawet wówczas jeśli wiara, na której się opiera, zostanie uznana za błędną. Ale tych dwóch wieśniaków – niezbyt gorliwych mnichów – poświęciło się życiu, które byłoby całkowicie bezsensowne i odrażające, gdyby Bóg nie istniał, a wiara chrześcijańska była fałszywa.

Tak oto w pierwszym tygodniu pobytu w Palestynie młody uczonek stanął w obliczu problemu, którego nigdy nie da się ominąć, i odnalazł materiał do poszukiwań mogących wypełnić więcej niż jedno życie. Jak powstały pierwsze klasztory? Co na samym początku skłoniło ludzi do wyboru takiego życia? Jakie koleje losu doprowadziły klasztory do ich obecnego stanu? Przez dwa następne lata młody uczonek coraz bardziej ulegał czarowi pustyni, wspinając się mozolnie na nagie stoki i schodząc w doliny, aż wreszcie – po księ-

życowej monotonii, jaką zdaje się tchnąć to pustkowie widziane po raz pierwszy z Góry Oliwnej – każdy zakręt nabrał w jego oczach szczególnego charakteru. Towarzyszył mu wiernie młody rosyjski emigrant przepojony do szpiku kości wiarą dawnych mnichów.

Przez następne trzy lata młody uczoney mógł co pewien czas powracać tu, aby kontynuować swoje badania i prowadzić wykopaliska (nieco amatorskie – z uwagi na jego udział) na terenie głównych ruin – klasztoru św. Eutymiusza. Potem nieoczekiwanie znalazł się z powrotem w Anglii. Mógł tam jednak kontynuować studia rozpoczęte w rzeczywistym środowisku nieba, skał, ruin i żyjących spadkobierców badanej tradycji, analizując książki i rękopisy, odtwarzając i uzupełniając (na ile pozwalały mu na to czas i umiejętności) dzieje tych klasztorów i ich pierwszych mieszkańców.

Rezultatem tej pracy są wykłady zebrane w obecnej książce. Nie sądzę, aby były one czymś więcej niż wprowadzeniem. Ich braki są niezliczone, dotyczą zaledwie trzech pierwszych wieków historii monastycyzmu, a do tego jedynie monastycyzmu egipskiego i palestyńskiego, z pominięciem zarówno obszaru Syrii, jak i Azji Mniejszej. Jeśli chodzi o monastycyzm egipski, omawiam tylko część jego spuścizny, przekazywaną w ortodoksyjnej tradycji chalcedońskiej – nie wspominam przykładowo o Szenutem z Atripe. Ledwie zasugerowałem ważne pytania, które należałoby postawić odnośnie korzeni monastycyzmu chrześcijańskiego w świecie pogańskim i żydowskim, czy powodów jego zadziwiającego rozkwitu w wiekach, o których piszę. Staralem się po prostu opowiedzieć te dzieje – w sposób bardzo niekompletny, lecz z wystarczającą, mam nadzieję, liczbą drogowskazów, aby skierować innych ku badaniom, których wyniki sprawią, że moje wykłady okażą się dziecinną

zabawą. Obecnie nawet i takie wprowadzenie wydaje się jednak bardzo potrzebne.

Jednego możemy być pewni: zasiedlanie dzikich pustyni nie było jedynie ucieczką od świata ani wyrazem odrzucenia materii jako zła. (Czy wtedy pierwsi mnisi wykazywaliby głęboki zmysł estetyczny w sytuowaniu swoich pustelni i wielką miłość do wszystkich Bożych stworzeń?)

Motywy ucieczki na pustynię zakorzenione były w niezachwianej wierze w Boga i w akceptacji walki – nie przeciwko ciału i krwi, lecz przeciwko zwierzchnościom, mocom i władcom ciemności; przeciwko przewrotności i duchowemu złu panoszącemu się w miejscach Bożych.

Czyż nie jest to wyzwanie i dla naszych czasów?